

ONTWERPEN AAN RUIMTE ÉN TIJD?

een verkenning naar *'intergenerationeel denken'*
als kader voor de cultuurlandschappen van de toekomst

in opdracht van

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

The background is a textured, light brown surface. Overlaid on this is a faint, white line-art illustration of a landscape with rolling hills and several wind turbines. In the foreground, there is a network of small white dots connected by thin white lines, with stylized human figures in blue and brown walking along these paths.

Het landschap is de ontmoetingsplek van generaties: we erven het van onze voorgangers en geven het door.

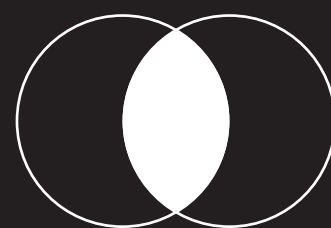
Welke rol kan intergenerationeel denken spelen in het plannen en ontwerpen van energieprojecten en cultuurlandschappen voor toekomstige generaties?

We bestudeerden wetenschappelijke literatuur, interviewden 11 (internationale) experts en analyseerden huidig beleid en lopende energieprojecten.

INTERGENERATIONEEL DENKEN (IGD)

=

RELATIES LEGGEN TUSSEN
BESLISSINGEN VAN *HUIDIGE* GENERATIES,
ERFENISSEN VAN GENERATIES UIT HET *VERLEDEN*
EN WAARDEN & BEHOEFTEN VAN *TOEKOMSTIGE* GENERATIES

OVERLAP MET 'INTRA-GENERATIONEEL' DENKEN:
RELATIES LEGGEN TUSSEN GENERATIES DIE NU LEVEN

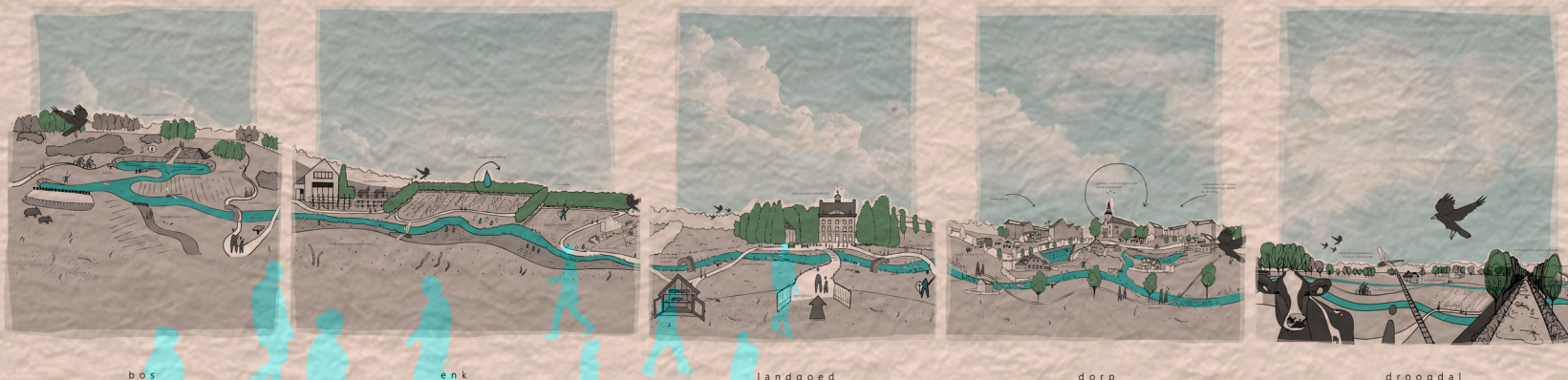
(Tremmel, 2006)

AANDACHT VOOR INTERGENERATIONEEL DENKEN IN ONTWERP

GENERATIEDENKEN VOOR GEBIEDSGERICHT WATERBEWUSTZIJN LOENEN

Dit project werd gesteund door Stimuleringsfonds Creatieve Industrie. Aanpak: Reflectie op verleden met ouderen, dromen over de toekomst met kinderen en vervolgens samen bruggen slaan tussen en met de generaties. Resultaat: een droombeeld van het toekomstige landschap, een presentatie door de generaties bij aanvang van een nieuw gebiedsproces en de installatie van een jeugdbestuurder, die het algemene en het dagelijkse bestuur van het waterschap verbindt.

(Witteveen + Bos en Waterschap Valei en Veluwe, 2022)

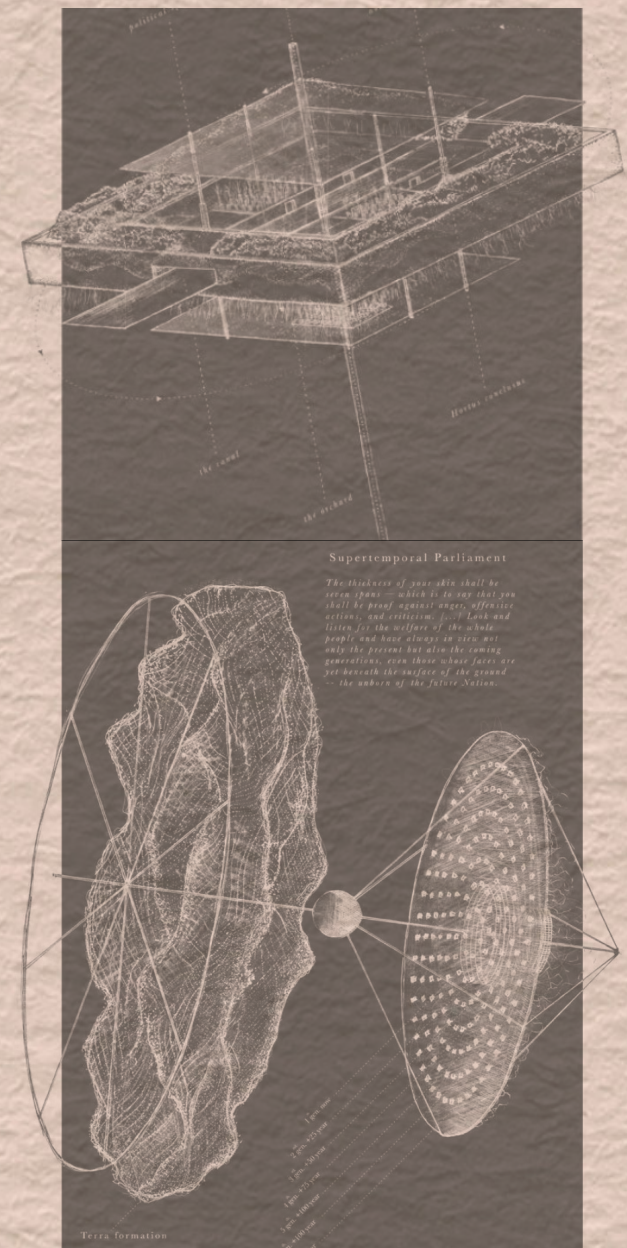

ONTWERPHOUDING EVERYWHEN

‘Everywhen’ is een vloeibaar idee van tijd binnen de culturele sfeer van Aboriginals, waarin verleden, heden en toekomst met elkaar verweven zijn. In zijn masterthesisonderzoek bij de Rotterdamse Academie van Bouwkunst past Daan de Jong dit idee toe als ontwerphouding: Loop achterwaards de toekomst in

Erken de natuur
Bewaak de diepe tijd
Geef tegenmacht de ruimte
Vertegenwoordig de toekomst
Denk en handel als erflater
Koester intergenerationele rituelen

(de Jong, 2024)

AANDACHT VOOR INTERGENERATIONEEL DENKEN IN DE PRAKTIJK

CROSS-BORDER STUDIO

"Het Fischbach Collective heeft twee fictieve personages bedacht die in 2100 in het Wormdal (Maas en Rijn) leven. Zij helpen ons een beeld te krijgen van het leven in de toekomst, maar ook te beseffen welke invloed een huidige verandering van waarden en beleid over 100 jaar kan hebben op het landschap en dus de leefomgeving."

(College van Rijksbouwmeester en Rijksadviseurs, 2024)

Beeld: Future studio

DE TOEKOMST AAN TAFEL

Onderzoek in opdracht van het nationaal deltaprogramma naar bouwstenen om morgen te betrekken, te borgen en te benutten bij de keuzes van vandaag. Mare de Wit stelt een nieuwe ontwerpproces voor waarin Toekomst-Trainers en een Toekomstambassadeur ondersteunen, faciliteren en inspireren en de instrumenten 'Intergenerationele stakeholderanalyse', een 'Generatietoets' en een 'Toekomst-effect rapportage' ingezet worden.

(Mare de Wit, 2024)

RAAKVLAKKEN VAN IGD MET LANGE TERMIJN- EN SCENARIODENKEN

“Intergenerationeel denken geeft een emotionele en ethische dimensie aan langetermijndenken die inspireert tot zorg voor de universele vreemdelingen van de toekomst.”

(Quote uit interview met Roman Krznaric)

is een vorm van **lange-termijn denken**, met specifieke aandacht voor welzijn van toekomstige generaties

kan scenario's voeden, door perspectief van toekomstige generaties expliciet te maken, ter aanvulling op de (Nederlandse) ontwerppraktijk traditie van lange termijn- en **scenario denken**

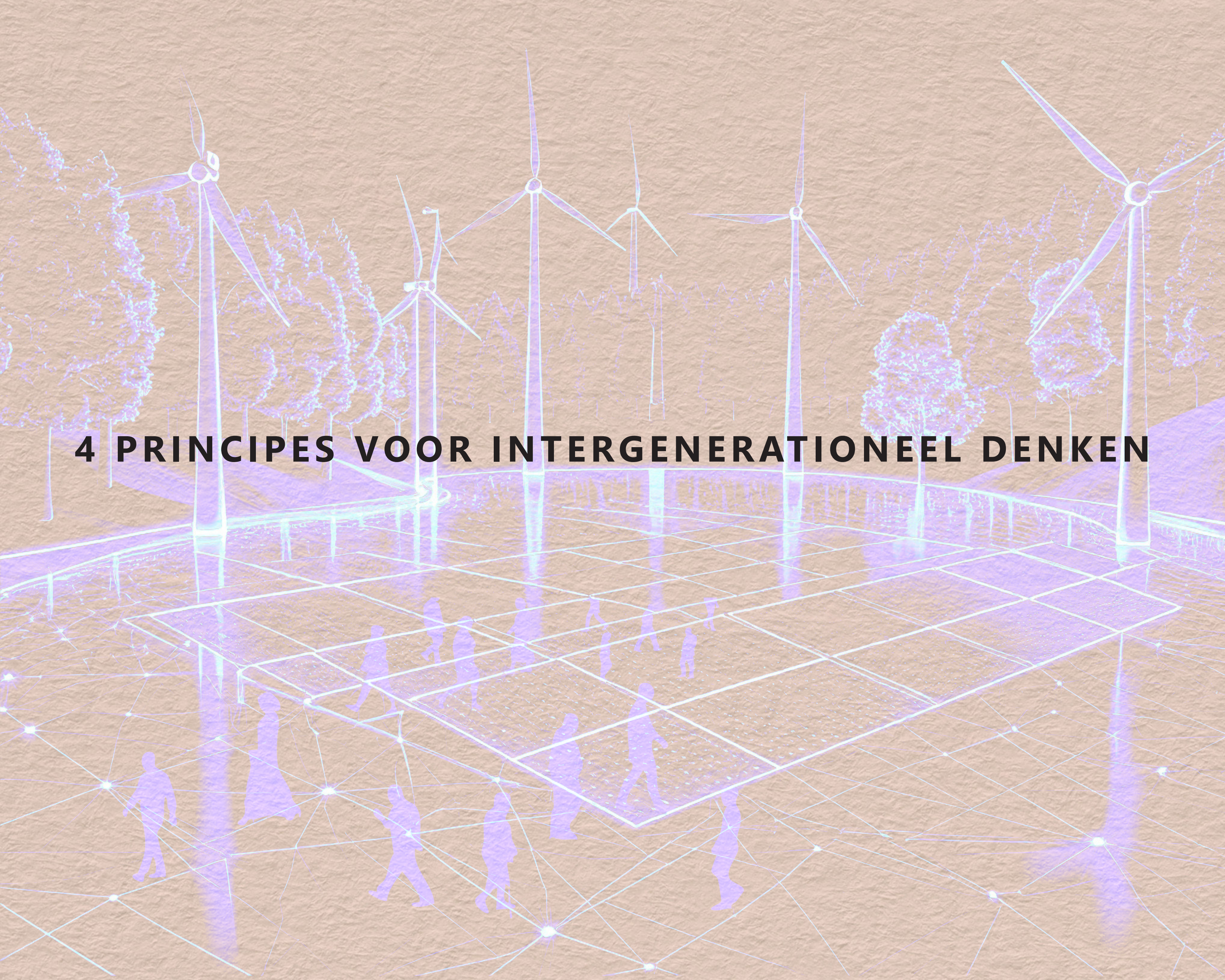

VB. VAN TRADITIE VAN LANGE TERMIJN- EN SCENARIODENKEN

Ruimtelijke verkenning door Planbureau voor de Leefomgeving

(Hamers, et al., 2023)

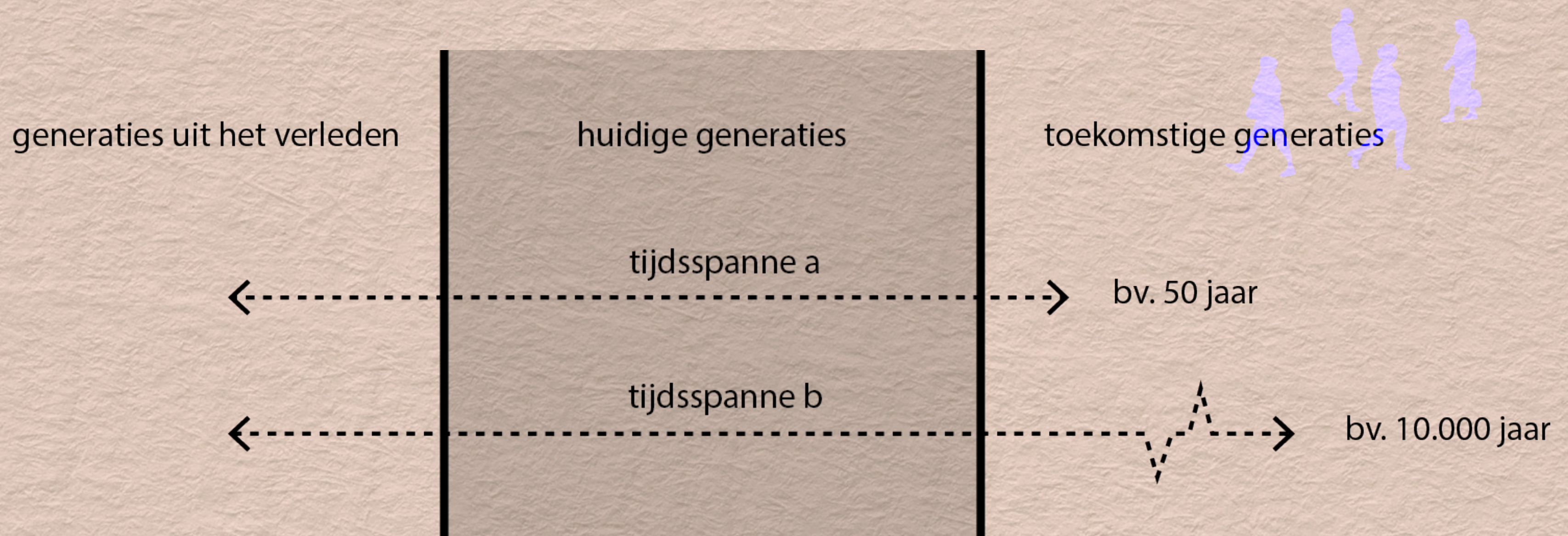
4 PRINCIPES VOOR INTERGENERATIONEEL DENKEN

1 HOE LANG IS DE TIJDSHORIZON BIJ INTERGENERATIONEEL DENKEN?

PRINCIPE VOOR INTERGENERATIONEEL DENKEN

KIES ÉÉN OF MEERDERE TIJDSHORIZONN(EN) DIE PASSEN BIJ DE OPGAVE

1 HOE LANG IS DE TIJDSHORIZON BIJ INTERGENERATIONEEL DENKEN?

TOELICHTING EXPERTS

Er is een **analytisch perspectief** waarbij meerdere tijdshorizonnen een rol kunnen spelen in een opgave, soms zelfs erg lange tijdshorizon.

Er is een **emotioneel/communicatief perspectief**: om intergenerationele beslissingen te nemen moeten we ons emotioneel kunnen verplaatsen in de generaties voor en na ons.

1 HOE LANG IS DE TIJDSHORIZON BIJ INTERGENERATIONEEL DENKEN?

VOORBEELDEN UIT DE PRAKTIJK

ZONNE ENERGIE PROJECTEN

hebben meerdere relevante tijdshorizonnen: op korte termijn geven zij reductie van CO2 uitstoot en op de middellange termijn effecten op gemeenschappen en ecosystemen door winning van materialen.

In huidige projecten volgt de vorm vaak 'historische' landschappelijke structuren. De tijdshorizon wordt bepaald door de structuren die nog zichtbaar zijn in het landschap of op historische kaarten.

OEFENING 'VERBINDEN MET TOEKOMSTIGE GENERATIES'

Stel je een jong persoon voor waarom je geeft, nu, over 30 jaar en op de 90ste verjaardag. Wat zou deze persoon de gasten op de verjaardag vertellen over jou, de voorouder? Wat heb jij nagelaten?

(Krznaric, 2020)

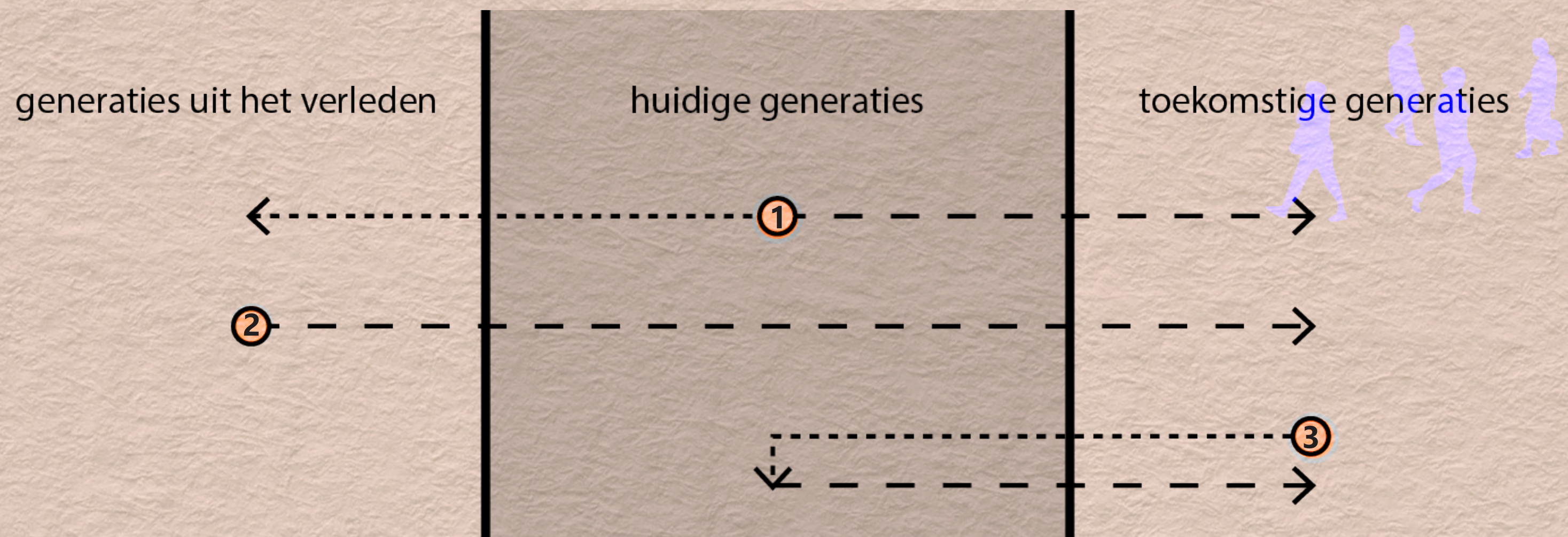
BELEIDSDOCUMENTEN

over energie en ruimtelijke kwaliteit hebben vaak een scope tot 2030 of 2050. Een scope tot 2100 of langer is zeldzaam.

2 WAT IS DAN HET VERTREKPUNT OP DIE TIJDSHORIZON?

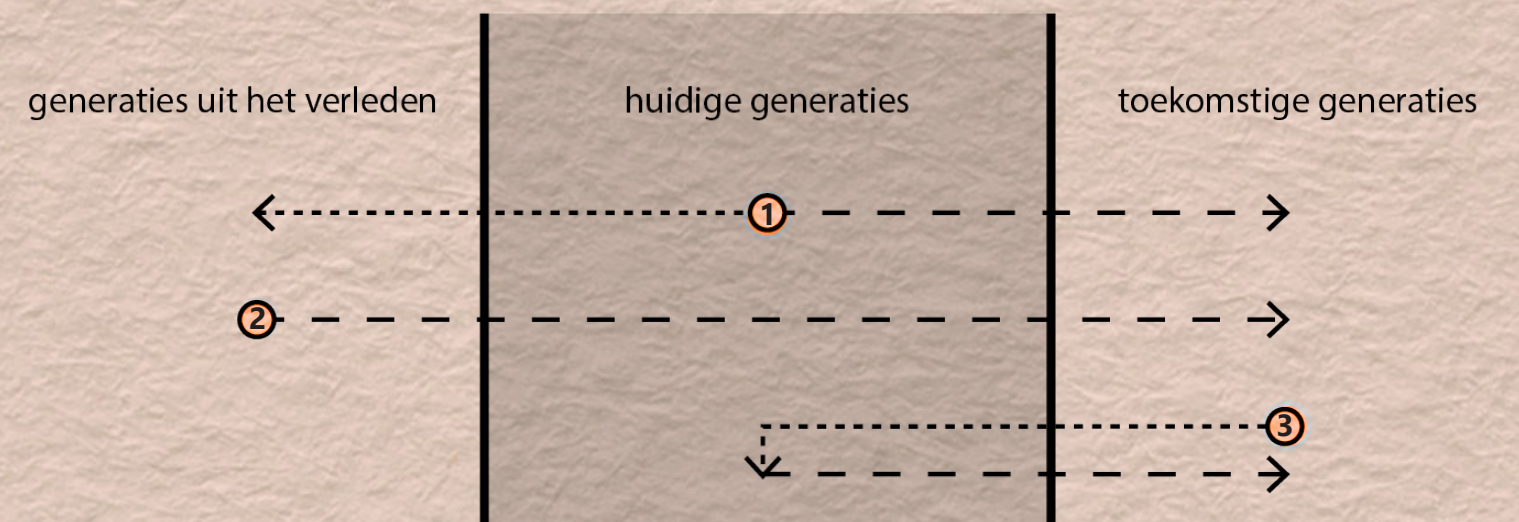
PRINCIPE VOOR INTERGENERATIONEEL DENKEN

HET VERTREKPUNT KAN LIGGEN IN HET VERLEDEN, HEDEN OF TOEKOMST; MAAK EXPLICIET WELK VERTREKPUNT WORDT GEKOZEN.

2 WAT IS DAN HET VERTREKPOINT OP DIE TIJDSHORIZON?

TOELICHTING EXPERTS

① VANUIT HET HEDEN, GEGROND IN HET VERLEDEN, NAAR DE TOEKOMST KIJKEN.

Experts geven aan dat het risico van dit startpunt is dat het heden te veel centraal staat, belangrijk is om goed te evalueren.

② VANUIT HET VERLEDEN DOORKIJKEN NAAR DE TOEKOMST.

Experts geven aan dat het verleden een goed referentiepunt kan zijn, inspiratie kan geven en helpt om te leren van eerder gemaakte fouten. Wel is het belangrijk dat duidelijk is welk verleden als referentie wordt genomen.

③ VANUIT DE TOEKOMST EEN VRAAGSTUK UIT HET HEDEN BEKIJKEN EN VERVOLGENS TERUGKIJKEN.

Pelzer (2024) geeft aan dat de toekomst vaak minder wordt gewaardeerd dan het heden ('discounting'). Het is belangrijk om de status quo van het heden met (alternatieve) toekomst(en) te confronteren. Zo kan ontdekt worden waar de conflicten zijn.

2 WAT IS DAN HET VERTREKPUNT OP DIE TIJDSHORIZON?

VOORBEELDEN UIT DE PRAKTIJK

BESLUITVORMING = PRIORITEREN VAN CONFLICTERENDE WAARDEN

(van huidige vs. toekomstige generaties)

uit onze quickscan blijkt dat het meenemen van waarden van toekomstige generaties en de afweging tov waarden huidige generaties blijft vaak impliciet in beleid en projecten (Avrami, 2020).

"Het verleidelijke eindbeeld van de ontwerper is maximaal een middel om tot leidende principes voor de toekomst te komen. Het process ernaartoe is belangrijker dan het eindbeeld zelf."

(Quote uit interview met Jannemarie de Jonge)

METHODES TOEKOMSTDENKEN

Toekomstacademie onderwijst methodes voor toekomstdenken, waaronder; de 'toekomstmatrix', 'intergenerationeel ontwerp' en 'adaptatiepaden'. Deze methodes helpen om de waarden achter beslissingen expliciet te maken.

College van Rijksbouwmeester en Rijksadviseurs

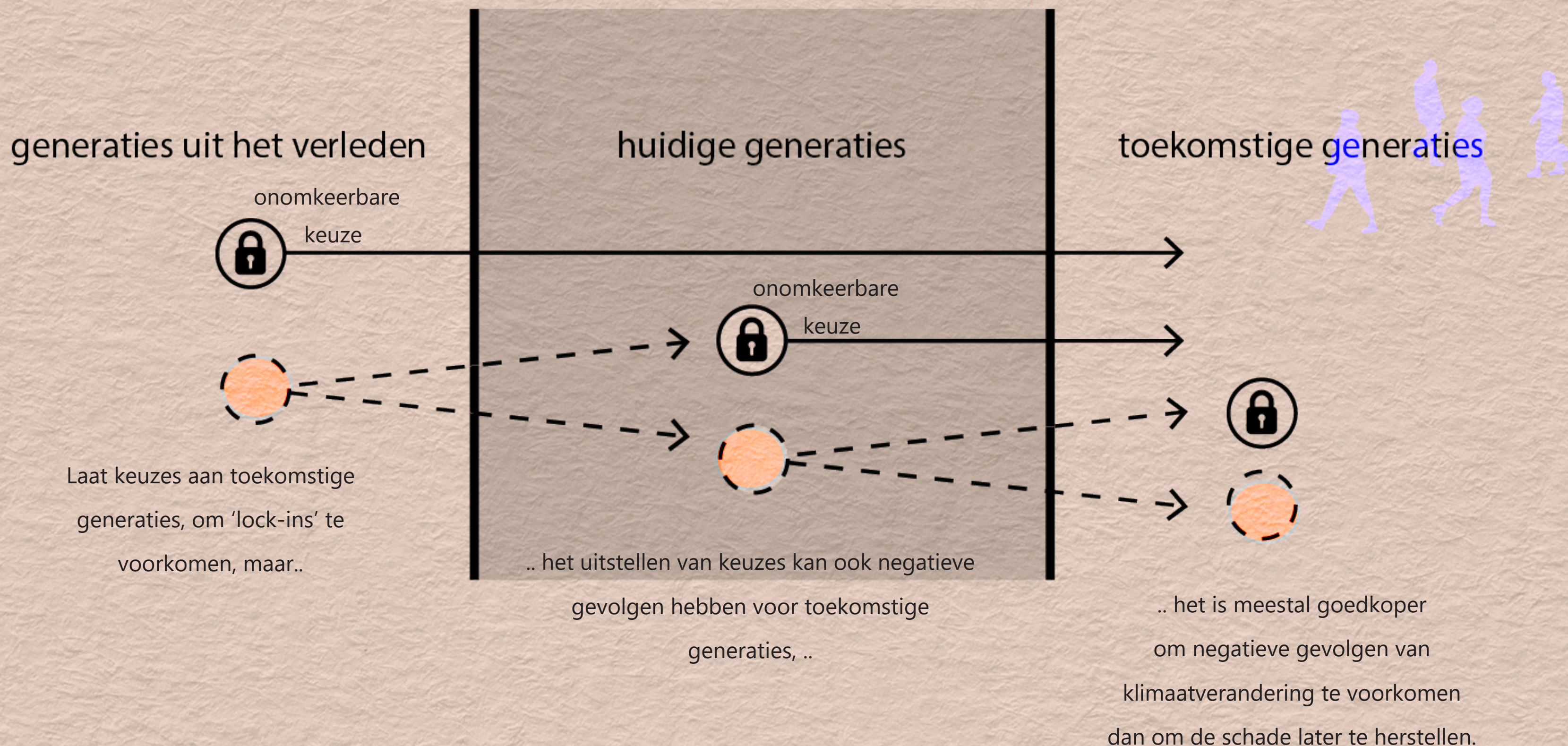
(Naaf en Kerstens, 2022)

3 HOE KUNNEN WE OMGAAN MET DE ONZEKERHEDEN OVER WAT TOEKOMSTIGE GENERATIES WILLEN EN NODIG HEBBEN?

PRINCIPE VOOR INTERGENERATIONEEL DENKEN

BORG DE 'BASIS BENODIGDHEDEN' (BV. BINNEN PLANETAIRE GRENZEN BLIJVEN) EN LAAT VOLDOENDE RUIMTE VOOR EIGEN KEUZES VAN TOEKOMSTIGE GENERATIES

3 HOE KUNNEN WE OMGAAN MET DE ONZEKERHEDEN OVER WAT TOEKOMSTIGE GENERATIES WILLEN EN NODIG HEBBEN?

TOELICHTING EXPERTS

Een **gezamenlijk doel geeft richting**, zonder dat de weg ernaartoe al vast ligt (en blijft liggen). Hier ligt een sterk verband tussen intergenerationeel denken en lange termijn planning en scenario denken. Adaptieve en omkeerbare ingrepen kunnen op verschillende manieren ruimte geven aan verschillende generaties:

ADAPTIEVE OPLOSSINGSRICHTINGEN *(Garcia-Antunez, 2023)*

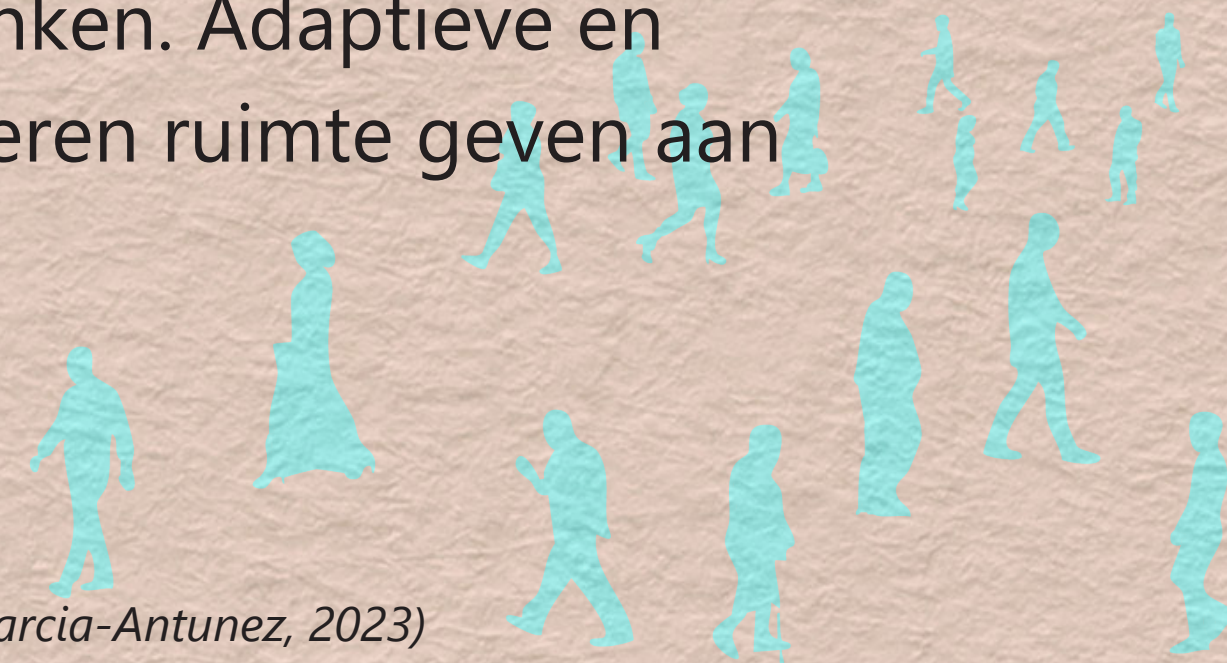
vb. 'tactical urbanism' (goedkope, tijdelijke veranderingen in de gebouwde omgeving), zoals de superblocks in Barcelona

OMKEERBARE FYSIEKE INGREPEN *(Pasqualetti and Smardon, 2025)*

vb. de ontmanteling van een zonneveld na 30 jaar en bestemming voor een andere functie

INZET VAN DUURZAME MATERIALEN *(Capdevilla, 2021)*

vb. bewust gebruik van materialen die korter of langer meegaan

3 HOE KUNNEN WE OMGAAN MET DE ONZEKERHEDEN OVER WAT TOEKOMSTIGE GENERATIES WILLEN EN NODIG HEBBEN?

VOORBEELDEN UIT DE PRAKTIJK

RUIMTELIJKE KWALITEIT IN SANERINGSPLAN WINDTURBINES FLEVOLAND

Windplan Blauw is een windpark van circa 250 MW in de noordwest-hoek van Flevoland en wordt geëxploiteerd door bewoners en ondernemers uit het projectgebied. 74 windturbines maakten plaats voor 61 grotere turbines in regelmatige lijnen, die beter aansluiten op de landschappelijke structuren, waarmee de ruimtelijke kwaliteit in een deel van het projectgebied verbeterde.

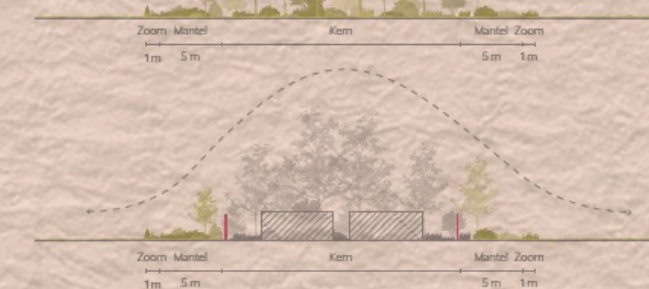
(SwifterwinT, 2025)

Afbeeldingen: Windplan Blauw milieueffectrapport (2017)

Zonnepark Ock-zon: EPvE gebiedsontwikkeling (Arah, 2024)

Nieuwe landschappelijke structuur: groene 'eilandjes' (Zoete, 2023)

END-OF-LIFE AMBITIES OCK-ZON GEBIEDSONTWIKKELING

Dit project zet in op blijvende versterking van landschappelijke en historische structuren op het park en in de bredere gebiedsontwikkeling. (Zoete, 2023) Uit gesprekken met ontwikkelaars en gemeentes blijkt dat een end-of-life ambities bij de ontwikkeling van zonneparken over het algemeen moeilijk te borgen blijken en omkeerbaarheid is niet altijd makkelijk te bewerkstelligen: verdienmodellen zijn krap, de benodigde hoge dichtheid aan panelen heeft negatieve impact op bodemkwaliteit (veelbelovend alternatief: verticale PV)

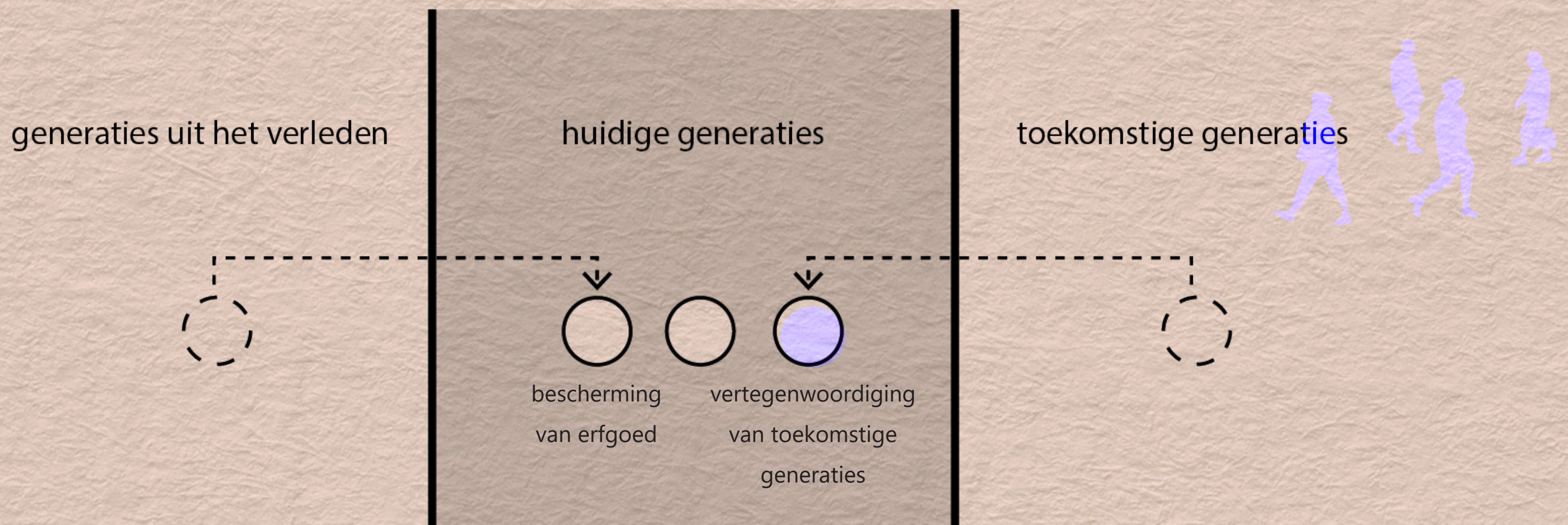

Verticale PV, foto door Dirk Oudes (2025)

4 HOE KUNNEN TOEKOMSTIGE GENERATIES VERTEGENWOORDIGD WORDEN IN BESLUITVORMING OVER RUIMTELIJKE (ENERGIE)INFRASTRUCTUUR?

PRINCIPE VOOR INTERGENERATIONEEL DENKEN

VERTEGENWOORDIGING VAN TOEKOMSTIGE GENERATIES IS REPRESENTATIEF EN MET DUIDELIJKE IMPACT OP BESLUITVORMINGSPROCES; *(Galang et al, 2025)*

VERTEGENWOORDIGING KAN EXPLICIET ZIJN (BIJVOORBEELD EEN TOEKOMSTOEL IN HET PARLEMENT), MAAR OOK IMPLICIET IN WET- EN REGELGEVING AANWEZIG ZIJN.

4 HOE KUNNEN TOEKOMSTIGE GENERATIES VERTEGENWOORDIGD WORDEN IN BESLUITVORMING OVER RUIMTELIJKE (ENERGIE)INFRASTRUCTUUR?

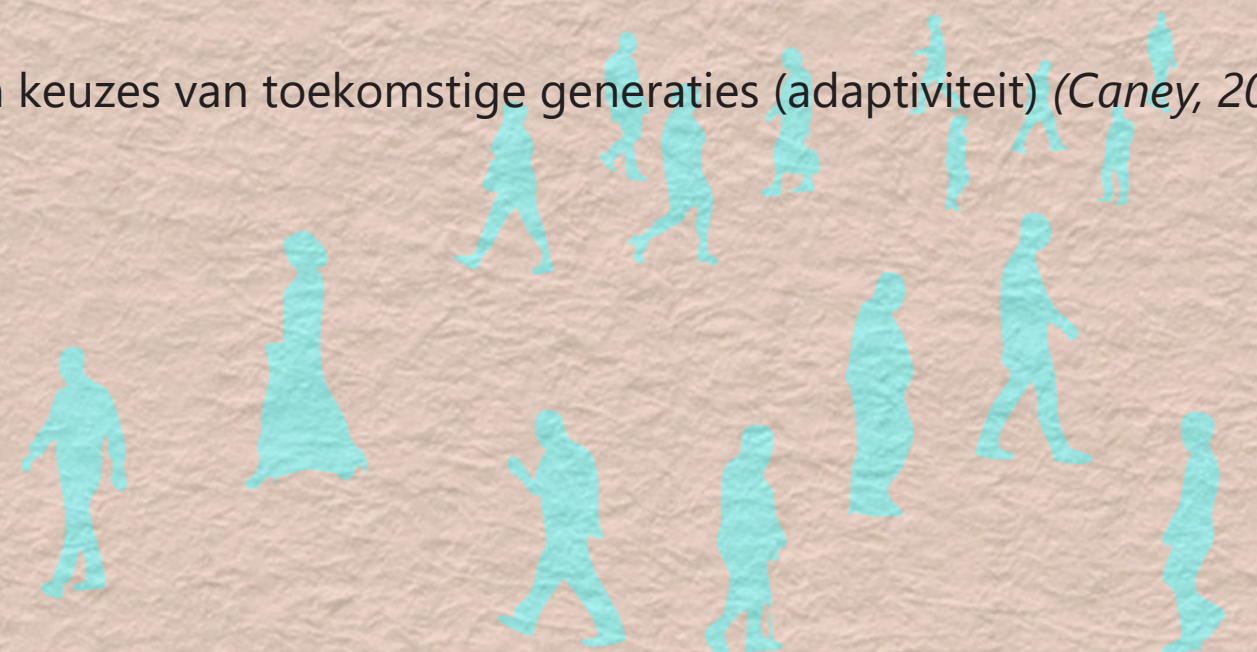
TOELICHTING EXPERTS

Ook al blijft er veel onzekerheid,
intergenerationeel denken is een **houding**
die zorgt voor **transparantie**
over de gevolgen voor toekomstige generaties
van beslissingen die nu worden genomen.

Denklijn 1 Niet letterlijk vertegenwoordigen van ongeboren generaties, maar een houding die lange termijn impact zichtbaar maakt.

Bv. de ontmanteling van een zonneveld na 30 jaar en bestemming voor een andere functie

Denklijn 2 Borg 'basis behoeften', houd daarnaast voldoende ruimte voor eigen keuzes van toekomstige generaties (adaptiviteit) (*Caney, 2005*)

4 HOE KUNNEN TOEKOMSTIGE GENERATIES VERTEGENWOORDIGD WORDEN IN BESLUITVORMING OVER RUIMTELIJKE (ENERGIE)INFRASTRUCTUUR?

VOORBEELDEN UIT DE PRAKTIJK

OLIEGELDEN SÃO TOMÉ E PRÍNCIPE

De opbrengsten van olie worden door deze staat bewaard voor toekomstige generaties. Dit is een voorbeeld van huidige wet- en regelgeving die expliciet de toekomst vertegenwoordigt.

(Sovacool, 2016)

M.E.R. PROCEDURES

Dit is een voorbeeld van wet- en regelgeving die impliciet de toekomstige generaties **niet** vertegenwoordigt.

De impact van ontwikkelingen op het huidige landschap staat centraal in deze effectbeoordelingen.

MINISTERIE VAN DE TOEKOMST

‘Bottom-up’ beweging die ‘kathedraaldenken’ agendeert en aanjaagt; verleggen van de focus van kortetermijndenken naar langetermijnperspectieven en het collectieve belang.

(Stichting Ministerie van de Toekomst, 2025)

Afbeelding: ministerievandetoekomst.nl (2025)

FUTURE DESIGN MOVEMENT

Deze beweging ontwikkelde een systeem van verantwoording en een beslissysteem voor de huidige generatie, gebaseerd op het perspectief van toekomstige generaties.

(Tatsuyoshi Saijo, 2025)

過去世代・現世代・将来世代の視点から変化を捉える

Afbeelding: Research Institute for Future Design (2024)

REFLECTIES

Er is aandacht voor 'generaties', maar niet altijd voor 'toekomstige generaties'

Intergenerationeel denken is wel in opkomst in wetenschap en beleid, maar landt nog vrijwel niet in energieprojecten

In de erfgoed sector wordt vooral genoemd: wat willen we doorgeven aan toekomstige generaties? De dynamiek van erfgoed en beslisrecht van toekomstige generaties staan nog niet ter discussie

KANSEN VAN INTERGENERATIONEEL DENKEN (IGD)

IGD vergroot 'temporele intelligentie',

onze capaciteit om in verschillende tijdshorizonnen te denken. Het landschap is bij uitstek een plek voor denken over hoe ruimte en tijd verbonden zouden kunnen worden, alle generaties hebben er een relatie mee.

IGD helpt om
ethische, morele en analytische systeemvragen in samenhang te zien

IGD stimuleert..

- .. een intergenerationele ontwerphouding
- .. transparantie over (on)omkeerbaarheid van keuzes

Onderzoeksagenda 1/11

Wat zijn de **relaties tussen intergenerationeel denken en ruimtelijke kwaliteit**? Kan ruimtelijke kwaliteit (met gebruiks-, ecologische, belevings- en toekomstwaarde) helpen om het belang van toekomstige generaties mee te nemen in ruimtelijke planning en ontwerp?

Wat is de huidige omgang met **tijdshorizonten van energie infrastructuur**? Onderzoek de verschillen tussen ruimtelijke keuzes voor zonnevelden (levensduur 20 jaar) en hoogspanningsverbindingen (levensduur 80+ jaar).

Wat is de potentie van IGD voor **projecten met relatief korte tijdshorizonten**, zoals zon- en windprojecten? Hoe kunnen deze energieprojecten adaptief worden en open voor veranderingen door toekomstige generaties? Welke veranderingen in het heden zijn nodig om dit te realiseren? *Mogelijke onderzoekscasus: een zon- of windontwikkeling, met participatieproces met ruimte voor representatie van een tweede generatie landschapsgebruikers.*

Wat zijn de verschillen tussen een lineaire en cyclische **opvatting van tijd** in intergenerationeel denken? Wat zijn de gevolgen hiervan voor cultuurlandschappen?

Onderzoeksagenda II/II

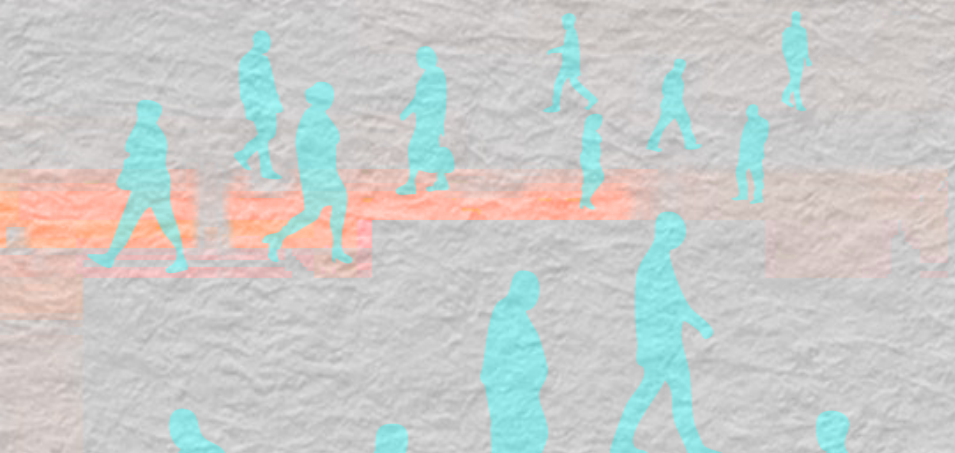

Zijn er **verschillende vormen van intergenerationeel** denken in het omgaan met de energietransitie? Bv. vooral opties openhouden voor toekomstige generaties vs. vooral al keuzes maken om functies en waarden te behouden voor toekomstige generaties.

Wat zijn de **conflicten en synergiën** tussen verschillende intergenerationele waarden? Bv. de ontwikkeling van een zonnepark kan ten kosten gaan van bodemkwaliteit. Hoe kunnen deze waarden worden afgewogen?

Kan hernieuwbare energie **erfgoed** worden voor toekomstige generaties? Wat is hiervoor nodig?

Hoe beïnvloedt intergenerationeel denken de ruimtelijke vorm van energieprojecten? Bv. als het gaat om het **combineren van functies** en **integreren van meekoppelkansen**.

Bronnenlijst

Arah, M. (2024). IPvE gebiedsontwikkeling Ockhuizen (p. 18) Gemeente Utrecht.

Avrami, E. (2020). Sustainability, intergenerational equity, and pluralism. In C. Holtorf & A. Högberg (Red.), Cultural Heritage and the Future (1ste dr., pp. 198-216). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315644615-13>

Caney, S. (2005). Cosmopolitan Justice, Responsibility, and Global Climate Change. *Leiden Journal of International Law*, 18(4), 747-775. <https://doi.org/10.1017/S0922156505002992>

Capdevila-Werning, R., & Lehtinen, S. (2021). Intergenerational aesthetics: A future-oriented approach to aesthetic theory and practice. *Philosophical Inquiries*, 9(2), 171-194. <https://doi.org/10.4454/philing.v9i2.343>

College van Rijksbouwmeester en Rijksadviseurs (2024) Cross- border future studio between Rhine and Meuse. Rijksoverheid. Retrieved 24, 2025, from <https://www.collegevanrijksadviseurs.nl/projecten/toekomstatelier-nl2100/ontwerpateliers/cross-border-future-studio-between-rhine-and-meuse>

de Jong, D. (2024). Everywhen afstudeerwerk master stedenbouw. Rotterdamse Academie van Bouwkunst, Amsterdam

de Wit, M. (2024). Toekomst aan Tafel. Nationaal Deltaprogramma, Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat, Rijkswaterstaat. https://www.deltaprogramma.nl/site/binaries/site-content/collections/documents/2024/11/15/de-toekomst-aan-tafel/DEF_Toekomst+aan+Tafel_digitaleversie-2.pdf

Galang, E. I. N. E., Bennett, E. M., Hickey, G., Baird, J., Dale, G., & Sherren, K. (2025). Co-imagining future scenarios can enhance environmental actors’ empathy toward future generations and non-human life-forms. *Sustainability Science*. <https://doi.org/10.1007/s11625-024-01607-1>

García-Antúnez, O., Maurer, M. L., Gulsrud, N. M., Lundmark, S., & Rodela, R. (2023). The contradictions of youth participation for intergenerational justice in urban environmental planning. *Frontiers in Sustainable Cities*, 5, 1250830. <https://doi.org/10.3389/frsc.2023.1250830>

Hamers, D., Kuiper, R., van Dam, F., Dammers, E., Evenhuis, E., van Gaalen, F., de Hollander, G., van Hoorn, A., van Minnen, J., Nabielek, K., Pols, L., Rijken, B., Rood, T., Snellen, D., Dirkx (Wageningen University & Research), J., & Wolters (Deltares), H. (2023). RUIMTELIJKE VERKENNING 2023 VIER SCENARIO’S VOOR DE INRICHTING VAN NEDERLAND IN 2050. Plan Bureau voor de Leefomgeving. <https://www.pbl.nl/uploads/default/downloads/pbl-2023-vier-scenarios-voor-de-inrichting-van-nederland-in-2050-4832.pdf>

Krznaric, Roman (2020) The good ancestor: how to think long term in a short-term world. London: WH Allen

Naafs , S., & Kerstens, P. (2023). Handleiding Toekomstdenken Methodes voor ontwerpend denken én handelen. College van Rijksadviseurs, Rijksoverheid. https://www.collegevanrijksadviseurs.nl/binaries/college-van-rijksadviseurs/documenten/publicatie/2023/12/07/handleiding-toekomstdenken/Handleiding+Toekomstdenken_NL_versie+2025.pdf

Pasqualetti, M. J., & Smardon, R. C. (2025). Recycling energy landscapes: Addressing the sustainable legacy of the world’s largest enterprise. *Energy Research & Social Science*, 120, 103906. <https://doi.org/10.1016/j.erss.2024.103906>

Pelzer, Peter (2024) Verantwoordelijk voor de toekomst. Op zoek naar een planologie van de lange termijn. Amsterdam: Valiz. <https://bit.ly/3ZwClfE>

Research Institute for Future Design (2024). Toward Designing Sustainable Societies. Research Institute for Future Design. <https://www.souken.kochi-tech.ac.jp/seido/en/index.html>

Saijo, T. (2025, March 25). “Future Design”: an innovative approach to decision-making . United Nations University Centre for Policy Research. <https://unu.edu/cpr/blog-post/future-design-innovative-approach-decision-making>

Sovacool, B. K. (2016). Countering a corrupt oil boom: Energy justice, Natural Resource Funds, and São Tomé e Príncipe’s Oil Revenue Management Law. *Environmental Science & Policy*, 55, 196-207. <https://doi.org/10.1016/j.envsci.2015.09.015>

Stichting Ministerie van de Toekomst (n.d.). Retrieved October 24, 2025, from <https://ministerievandetoekomst.nl/over-ons/>

Stimuleringsfonds Creatieve Industrie (2022, September). VOUCHERREGELING RUIMTELIJK ONTWERP Toekomstbestendig landelijk gebied #2 . Stimuleringsfonds Creatieve Industrie. https://cms.stimuleringsfonds.nl/storage/media/resultaten_toekomstbestendiglandelijkgebied_deel2.pdf#page20

SwifterwinT. (2025). <https://swifterwint.nl/wat-we-doen/project-windplanblauw/>

Tremmel, J. (Red.). (2006). Handbook of intergenerational justice. Edward Elgar. <https://doi.org/10.4337/9781847201850>

Zoete, J. A., & Van der Schuren, M. M. K. (2017). Windplan Blauw Milieueffectrapport. Witteveen+Bos, in opdracht van SwifterwinT B.V. en Nuon Wind Development . <https://www.commissiemer.nl/projectdocumenten/00003073.pdf>

Zoete, J.A. (2023). Zonneveld Ockhuizen Ruimtelijke onderbouwing (p. 54). Witteveen+Bos, in opdracht van Ock-Zon.